

МОВЛЕННЄВИЙ ПАСПОРТ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ: ГРАМАТИКА ТА ПОЕТИКА ПОМИЛОК

У статті досліджується важливий засіб індивідуалізації особистості в художньому творі – мовленнєва характеристика персонажа як перекладацька проблема. Здійснено спробу комплексного лінгвістичного аналізу мовлення героя з урахуванням його когнітивно-психологічних особливостей у текстах оригіналу та його українськомовного перекладу. Зроблено висновки про шляхи досягнення адекватності перекладу, що забезпечує виконання прагматичних завдань перекладацького акту на максимально можливному рівні еквівалентності.

Ключові слова: мовленнєва характеристика, мовний онтогенез, мовна особистість, літературна норма, мовно-комунікативна девіація, адекватність перекладу, еквівалентність перекладу.

Лисиченко Т. Ю. Речевой паспорт личности как основа создания художественного образа: грамматика и поэтика ошибок. В статье исследуется важное средство индивидуализации личности в художественном произведении – речевая характеристика персонажа как переводческая проблема. Предпринята попытка комплексного лингвистического анализа речи героя с учетом его когнитивно-психологических особенностей в текстах оригинала и его украиноязычного перевода. Сделаны выводы о путях достижения адекватности перевода, что обеспечивает выполнение прагматических задач переводческого акта на максимально возможном уровне эквивалентности.

Ключевые слова: речевая характеристика, языковой онтогенез, языковая личность, литературная норма, культурно-коммуникативная девияция, адекватность перевода, эквивалентность перевода.

Lysychenko T. Yu. Speech Passport of the Person as a Basis for Creating an Artistic Character: Errors' Grammar and Poetics. The article investigates an important means of individualizing the character of an artistic text – the speech characteristic as a translation problem. The aim of the article is to determine the adequacy and possible differences of the reproduction of the speech characteristic specific character of the translation of the novel «Flowers for Algernon» by Daniel Keyes from English into Ukrainian. The linguistic analysis of the hero's speech was made taking into account his cognitive and psychological peculiarities. In particular the linguistic means of creating such speech characteristic in the original were systematized and compared with the corresponding fragments of the translation. The conclusion was made about the ways of achieving the adequacy of the translation, which ensures the implementation of the pragmatic tasks of the translation act at the maximum possible equivalence level.

Key words: speech characteristics, language ontogenesis, language personality, literary norm, cultural and communicative deviation, adequacy of translation, equivalence of translation.

Дослідження мовлення героїв художнього твору як головного конструктивного компонента образу персонажа у своїй характеристичній функції має в сучасній філологічній науці різні вектори аналізу. Літературознавство вивчає мовленнєві характеристики персонажів як один з аспектів творення художнього образу. У лінгвістиці предметом вивчення на матеріалі усного мовлення людини й текстів художніх творів стають загальні, типологічні та специфічні особливості спілкування, тонкощі мовленнєвого етикету,

виявляється специфіка мовлення різних соціальних груп тощо. Особливої **актуальності** набуває аналіз мовленнєвої характеристики особистості як проблема перекладацька, особливо коли для аналізу обрано роман американського прозаїка, вченого-філолога й бакалавра психології Деніела Кіза «Квіти для Елджернона», який входить у США до програми обов'язкового читання для середньої школи й виданий у понад 30 країнах світу.

Фантастичний на перший погляд сюжет роману, написаного в 1966 році, у наші дні набуває обрисів соціально-психологічної драми, де спостерігається зміщення інтересів від науки в бік морально-етичних проблем, які, зважаючи на останні наукові відкриття в галузі ДНК та клонування, стають усе більш актуальними. Це історія Чарлі Гордона, хворого на олігофренію (розумово відсталого), інтелект якого в результаті наукового експерименту було доведено до ступеня геніальності, після чого він так само різко повернувся до колишнього рівня. Необхідно зазначити, що оперування темою девіацій людського онтогенезу в літературі й існування досліджень цього явища в галузі психолінгвістики – наслідок загальної демократизації всіх складників життєвого простору соціуму та показник свободи гуманітарної думки і разом із тим духовної культури суспільства, толерантного щодо існування альтернативного особистісного вияву, зокрема мовного [6]. І в сучасній Україні дедалі більше уваги привертається до інклюзивної освіти для людей з особливими потребами, у т. ч. на сторінках художніх творів, як от у «Рікі та дороги» Марка Лівіна (Харків, «Віват», 2017) або «Мати все» Люко Дашвар (Харків, «Клуб сімейного дозвілля», 2010).

Через зміну мовленнєвої характеристики персонажа можливо показати зміни в характері й способі життя героя, розкрити його емоційний стан, тобто вона стає важливим засобом типізації та індивідуалізації персонажа. Метою статті є визначення адекватності й можливих розбіжностей відтворення специфіки мовленнєвої характеристики персонажа при перекладі художнього тексту. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити значимість мовленнєвої характеристики для створення художнього образу; 2) виявити й систематизувати мовні засоби створення такої характеристики персонажа твору в оригіналі, зіставити їх із відповідними фрагментами перекладу; 3) виявити прийоми передачі мовленнєвої характеристики персонажа англійською та українською мовами, ураховуючи загальнолінгвістичні основи перекладу й сутність перекладацької еквівалентності як основи комунікативної рівноцінності текстів оригіналу й перекладу, а також вплив на процес перекладу прагматичних і соціолінгвістичних чинників.

Приймаючи положення, що лінгвістичному компаративному дослідженню має передувати визначення теоретичних засад, а також опис зіставлених мов, схарактеризуємо деякі особливості цих етапів та принципи дослідження. У працях українських дослідників І. Білодіда, С. Бибик, С. Ермоленко, Г. Сюті мовний портрет розглядається в контексті вивчення мовної особистості, що об'єднує фізичні, психологічні й соціальні риси людини, і окреслюється як сукупність зображувально-виражальних засобів,

що вирізняють один персонаж з-поміж інших. Мовна діяльність людини – манера його мовлення, використовуваний словник, інтонація, риторичні прийоми, жести – створює певний образ цієї людини в оточенні. Цей образ позначається терміном «мовний паспорт особистості» [7, с. 41–43]. Близьким до цього поняття є визначення мовної особистості, яку, услід за Ю. Карауловим, розуміємо як «сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття ним мовних творів (текстів), що розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною й точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю». У моделі мовної особистості дослідник виділяє три рівні: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та мотиваційний. Вербально-семантичний рівень є нульовим, а на перший план висуваються інтелектуальні характеристики мовної особистості, що є актуальним в контексті нашої розвідки. При цьому звертається увага на вміння правильно використовувати вербальні засоби відповідно до норм соціальної диференціації і варіативності.

Проблему аномалій у мові у своїй повноті окреслила Н. Арутюнова: «позначити послідовність дії відхилень від норми, яка бере свій початок у сфері сприйняття світу, що постачає дані для комунікації, проходить через сферу спілкування, відкладається в лексичній, словотвірній та синтаксичній семантиці й завершується в словесній творчості» [1, с. 8]. У процесі творення словесно-художнього образу значне місце сучасними письменниками відводиться штучній, навмисній помилці як виду мовної гри, яка допомагає привернути увагу читача до вираження авторських інтенцій і якій приділено значну увагу в сучасних лінгвістичних дослідженнях [2]. Об'єктом нашої розвідки також є грамика помилок, проте не як засіб мовної гри, а як основа творення художнього образу через особливості мовлення персонажа, у такому разі помилки набувають для реципієнта (читача, перекладача) значної інформаційної ємності. Основними каузаторами виникнення мовно-комунікативних девіацій є незнання кодифікованих норм літературної мови, зумовлене рівнем інтелектуального розвитку людини. Саме їх і використовують автор, а услід за ним перекладач обраного для аналізу тексту. Таким чином, об'єктом дослідження обрано корпуси мовлення головного героя роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона» в текстах оригіналу й перекладу, предмет становлять його помилкові висловлювання, відступи від того, що прийнято вважати мовною нормою, – негативний мовний матеріал (за Л. Щербою).

Із метою допомогти реципієнтові правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у досліджуваних текстах, опишемо екстралінгвальний ситуативний контекст змальованих у творі подій. Досліджуваний роман має форму щоденника-звіту (оповідь від першої особи), і це дало можливість авторові використати для психологічного аналізу внутрішнього світу персонажа та опису його інтелектуального й емоційного світів внутрішнє мовлення героя, що й визначило провідний стилістичний прийом. Д. Кіз навмисне робить стилістичні, граматичні та пунктуаційні помилки в тексті щоденника Чарлі Гордона, щоб показати нерозвиненість героя, а емоції описує якомога простіше, що виражається за допомогою спеціального добору мовних

засобів («*Gimpy hollered at me because I droppd a tray full of rolles I was carrying over to the oven. They got derty and he had to wipe them off before he put them in to bake. Gimpy hollers at me all the time when I do something rong, but he reely likes me because hes my frend. Boy if I get smart wont he be serprised*» (с. 8) (тут і далі англomовні ілюстрації подано за виданням [11]); «*Джіммі накричав на мене томушо я впустив тацю з булочками які ніс до печі. Вони стали дуже брудні і йому довелося обтирати їх перш ніж він поставив їх у піч шоб вони там пеклися. Джіммі горлає на мене постійно коли я роблю шось не так але він мене любить бо він мій друг. Уявляю собі як він здивується коли я стану умним*» (с. 12–13) (тут і далі українськомовні ілюстрації подано за виданням [4]). Згодом, після операції Чарлі, стилістика тексту ускладнюється, мовлення стає правильним, судження – глибокими: «*Чи я справді геній? Не думаю. Принаймні поки що. <...> Я виняток – демократичний термін, що дозволяє уникнути клятих ярликів типу «обдарований» і «недорозвинений». <...> «Винятковий» застосовується на обох кінцях спектра, отож я протягом усього свого життя був винятковим*» (с. 155). Подальшу власну регресію Чарлі також ретельно фіксує в щоденнику («*I'm forgetting things I learned recently. It seems to be following the classic pattern, the last things learned are first things forgotten. <...> Reread my paper on the Algernon-Gordon Effect and even though I know I wrote it, I keep feeling it was written by someone else. Most of it I don't even understand*» (с. 206); «*Я забуваю те, чого навчився зовсім недавно. Мені здається, це відбувається згідно з класичним принципом: людина насамперед забуває те, чого вона щойно навчилася. <...> Я перечитав свою статтю про ефект Елджернона-Гордона, й, хоча знаю, що написав її, мені здається, вона написана кимось іншим. Більшість її змісту я не розумію*» (с. 288)). Таким чином, онтогенез мовлення персонажа стає визначальним для передачі процесу зростання рівня його IQ й, відповідно, соціалізації його особистості.

Єдине бажання головного героя роману – стати розумним, як його друзі-пекарі, читати розумні книжки й розуміти, про що говорять люди: «*I could go back to show the guys at the bakery how smart I am and talk with them about things and maybe even get to be an assistin baker*» (с. 13) / «*Я сподівався стати умним відразу шоб піти до пикарні й показати хлопцям яким я став умним і побалакати з ними про всяку всячину а може й бути призначенням помічником головного пекаря*» (с. 25); «*...I hate that mouse. He always beets me... I never new before that I was dumber than a mouse... Maybe someday Ill beat Algernon*» (с. 13) / «*Я ненавиджу цього миша. Він завжди випереджає мене. <...> Я ніколи раніше не знав шо я дурніший за миша. <...> Можливо настане день коли я виграю змагання й у Елджернона*» (с. 26). Після операції з Чарлі відбуваються відчутні зміни, пов'язані вже з його вмінням прочитати сторінку за лічені секунди та оперувати складними термінами, а в цілому – з його емоційним становленням як особистості: «*I have often reread my early progress reports and seen the illiteracy, the childish naivete, the mind of low intelligence peering from a dark room, through the keyhole, at the dazzling light outside*» (с. 139) / «*Я часто перечитував свої найперші звіти й бачив неграмотність, дитячу наївність, примітивний розум, що визирали з темної кімнати крізь замкову шпарину на сліпуче зовнішнє світло*» (с. 198); «*I was able to*

finish my linguistic analysis of Urdu verb forms and send the paper to the International Linguistics Bulletin. It will send the linguists back to India with their tape recorders, because it undermines the critical superstructure of their methodology. I can't help but admire the structural linguists who have carved out for themselves a linguistic discipline based on the deterioration of written communication. Another case of men devoting their lives to studying more and more about less and less — filling volumes and libraries with the subtle linguistic analysis of the grunt. Nothing wrong with that, but it should not be used as an excuse to destroy the stability of language» (с. 148) / *«Я спромігся закінчити свій лінгвістичний аналіз дієслівних форм мови урду й послати статтю до «Міжнародного лінгвістичного бюлетеня». Думаю, тепер лінгвісти кинуться до Індії зі своїми магнітофонами, бо моя стаття підриває всю суперструктуру їхньої методології. Я не можу не захоплюватися структурними лінгвістами, які винайшли для себе дисципліну вивчення мови, засновану на зруйнуванні письмової комунікації. Ще одна порода людей, що присвятили свої життя детальному вивченню чогось дедалі меншого й меншого, — заповнюючи томи та бібліотеки витонченим лінгвістичним аналізом свинячого хрюкання. Нічого поганого в цьому немає, але не слід користуватися такою наукою для виправдання руйнації стабільності мови»* (с. 211). (В останньому прикладі вбачається прояв філологічної освіти автора та його поглядів на проблеми лінгвістичної науки.)

Якщо спроектувати рівень інтелектуального розвитку Чарлі на положення трансакційного аналізу американського психолога Еріка Берна [3], то до експерименту герой перебуває в іпостасі «Дитина» (одна з трьох іпостасей статусно-рольової взаємодії людей, поруч із «Дорослим» та «Батьком»). Дитина, за Е. Берном, виступає джерелом психічної енергії особистості — наших бажань, потягів, почуттів (життєрадісності, цікавості, розкутості, беззахисності, довірливості, невпевненості, радості, допитливості, страхів тощо): *«Я нічого не побачив у чорнилі але Берт сказав що там є картини. Я не побачив ніяких картин. Я справді хотів їх побачити. Я тримав карту під самими своїми очима й набагато далі. Потім подумав що коли я почеплю на ніс очки то либонь побачу краще я зазвичай дивлюся крізь очки на телевізір але я сказав собі що можливо крізь них я побачу краще картини в чорнилі. <...> Я дивився з усіх сил але так і не побачив там картин бачив лише чорнило. <...> Берт дуже приємний чоловік і він балакає повільно як міс Кінніан у своєму класі куди я хожу бо там навчають читати недорозвинених дорослих»* (с. 10–11); *«Вона любить мене бо я наполегливо намагаюся вчитися. А не б'ю байдики як деякі учні дорослого центру яким до всього байдужісінько. Вона хоче щоб я став умним. Я знаю вона цього хоче»* (с. 20). Після операції герой Чарлі постає в іпостасі «Дорослого» — носія раціонального начала, що відповідає за неупереджений аналіз будь-якої життєво важливої інформації. У зв'язку з цим змінюється й вибір автором тексту та його перекладачем мовленнєвої стратегії — мовні реакції цього еґо-стану несуть у собі заклики до здорового глузду, напр.: *«Я не можу його звинувачувати, бо він не розуміє, що з'ясування, хто ж є реально такий, — суть усього мого існування — включає в себе також знання можливостей мого майбутнього, а не лише знання мого минулого, тобто я повинен знати, де я буду, а не тільки, де я був»* (с. 218).

Представлений у статті аналіз мовлення героя передбачає врахування, спираючись на положення сучасної психолінгвістики, таких рівнів мовної особистості:

– експонентний (формальний) рівень, який відображає мовну компетентність особистості й охоплює такі особливості вербалізації досвіду, як словотвірні, синтаксичні структури, зв'язок між елементами речень і самими реченнями, граматичні категорії тощо, які можуть корелювати з рисами особистості. Наприклад, Чарлі до операції використовує в текстах щоденника конструкції зі значенням динамічності, активності, і їх формальними маркерами є дієслівні форми зі значенням категорії активності, дії-процесу, переважання предикативних одиниць: *«Я сказав дохторю Штраусу та професору Няммуру що я не вмю добре писати, але він сказав, що це неважно і шоб я писав як я балакаю і як пишу твори у класі міс Кінніан у її школі для недорозвинених дорослих куди я хожу вчитися тричі на тиждень коли маю вільний час. Дохторь Штраус каже шоб я писав усе що думаю і все що зі мною бува»* (с. 9). Після зростання його інтелектуального рівня у мовленні Чарлі простежується схильність до спостерегання й, відповідно, високий ступінь стверджувальності як маркер персуазивності: *«Хоч ми й знаємо, що в кінці нашого лабіринту нас чекає смерть (і це щось таке, про що я не завжди знав, – не так давно підліток у мені думав, що смерть приходить тільки до інших людей), я тепер знаю, що дорога, яку я обрав у цьому лабіринті, робить мене тим, ким я є. Я не лише річ, а й спосіб буття, <...> і знання того, якими дорогами я пройшов і які мені залишаються, допоможе мені зрозуміти, у кого я можу перетворитися»* (с. 218); *«Я думаю, це добре, що я зрозумів, чому всі сміються з мене. Я багато думав про це. Причина в тому, що я надто дурний і навіть не розумію, коли роблю якусь дурницю. Людям здається кумедним, коли дурна особа не може щось робити так, як це роблять вони»* (с. 50);

– субстанційний рівень, що відображає структуру тезауруса мовної особистості (виявляються такі мовні риси, як конкретність чи абстрактність, що свідчать про схильність мовця до використання мовних одиниць із вузькою чи широкою сферою референції, аналітичність чи синтетичність, що визначається на підставі ступеня деталізованості чи узагальненості способу опису ситуації). Так, аналітичне, деталізоване мовлення Чарлі на початку (*«Яскраві неонові лампи. Різдвяні ялинки й різнощики на тротуарах. Люди в пальтах із піднятими комірами й шарфами, що обмотують шиї. Але в нього немає рукавичок. <...> Він зупинився й дивиться на маленькі механічні іграшки, які накручує вуличний різнощик – ведмідь, що то падає, то знову спинається на ноги, собаку, який підстрибує, тюленя, що відкидає м'яч кінчиком носа. Іграшки падають, підстрибують, крутяться»* (с. 52)) змінюється усе більш синтетичним, узагальненим після його розумового зростання (*«Я вчинив дурницю, намагаючись розв'язати свою проблему сам-один. Та що глибше я поринав у плутанку снів і спогадів, то більше усвідомлював, що емоційні проблеми не розв'язуються так, як інтелектуальні. Ось що я відкрив про себе учора ввечері. Я сказав собі, що блукаю, як пропала душа, а тоді побачив, що правас правді. У якийсь спосіб я відокремився емоційно від усіх і всього. І що я насправді шукав на темних*

вулицях — в останньому клятому місці, де я міг щось знайти, — була дорога до того, щоб знову стати частиною людей емоційно, водночас зберігши свою свободу в інтелектуальному плані» (с. 201)). Таким чином, у тексті досліджуваного роману автор спочатку обирає для нарації в щоденнику Чарлі Гордона опис і характерні для нього лексико-синтаксичні маркери, який після змін персонажа замінюється в текстах його звітів роздумом, що відповідає формі абстрактного мислення. Домінантним типом логіко-синтаксичних відношень при цьому стають причинно-наслідкові зв'язки, які не завжди представлені експліцитно й потребують додаткового декодування.

Перекладач із великим досвідом Умберто Еко запропонував такий погляд на сутність транслатології: перекладати означає «сказати те саме іншою мовою», але тримаючи перед собою текст, що підлягає перекладу, ми не завжди знаємо, що таке *те саме* та що таке *те* [9, с. 7]. І далі: «Еквіваленти за значенням, як переконують нас словники, — це синонімічні слова. Але одразу зауважимо, що саме питання синонімії ставить перед кожним перекладачем серйозні проблеми» [9, с. 29–30]. Отже, метою перекладу є досягнення змістової відповідності тексту оригіналу й перекладу з віднайденням і вдалим використанням цих «еквівалентів-синонімів». Дії перекладача при цьому часто інтуїтивні, однак у випадку з досліджуванним текстом йдеться не про інтуїтивність, а про виявлення закономірностей тексту оригіналу, які покликані стати стратегією перекладача: йому необхідно усвідомлено й послідовно наслідувати мовні особливості головного героя, для чого використовувати в тексті еквіваленти-синоніми / синоніми-помилки в мові перекладу.

У будь-якому зіставному дослідженні аналіз помилок звертається до порівняння мов у пошуках причин цих помилок. Міжмовне зіставлення перекладів буде ефективнішим, якщо враховувати виявлені в контрастивному аналізі відмінності та подібності зіставляваних мов як їх лінгвістичної сутності. Зіставно-типологічні студії ґрунтуються на синхронному аналізі окремих категорій фонології, словотвору, граматики, словозміни тощо, причому переклад тих чи тих мовних явищ доцільно здійснювати з опертям на аналогічні чи принаймні відповідні явища й факти мови перекладу. Таким чином, передача додаткової інформації, яку містять в оригіналі досліджувані субстандартні елементи, що імітують мову людини певного рівня розвитку/грамотності, виявляється можливою і в перекладі. Мовна характеристика нашого персонажа відрізняється від загальнонародної мови лише окремими мовними особливостями, свого роду «показниками», або маркерами, інтелектуального розвитку особистості. Присутність у тексті перекладу хоча б невеликої кількості таких маркерів забезпечує відтворення даного виду інформації. Адже, як підкреслює О. Маленко, «переклад є вторинним текстом і його якість, тобто формально-змістова еквівалентність, залежить від інтенцій перекладача щодо відтворення оригіналу», перекладач «сам обирає формат ідентичності тексту-оригіналу текстові-перекладу» [5, с. 192].

У багатьох мовах є стандартні, загальноприйняті способи зображення неправильної мови людини, наприклад, наприклад застосування контамінованих форм, що нерідко супроводжується використанням елементів розмовного

стилю, відмовою від використання більш складних граматичних форм та ін. При цьому відбір і використання контамінованих елементів у перекладі повинні відповідати прагматичній характеристиці переданих елементів оригіналу. Проаналізуємо способи зображення неправильної мови людини в мовленнєвій характеристиці Чарлі Гордона в англomовному тексті оригіналу та простежимо, чи зберігаються зазначені особливості в перекладі твору українською мовою (перекладач Віктор Шовкун, Х., «Клуб сімейного дозвілля», 2015).

Найчастіше у мовленні героя Чарлі Гордона, поки він не досяг високого рівня розумового розвитку, зустрічаються маркери мовних девіацій фонографічного рівня. Показовим щодо використання, зокрема, графона (переважно інтер'юрного, хоча зустрічаються й контактні) як визначального стилістичного прийому є текст вже першого звіту в щоденнику Чарлі: «*Progris riport 1 march 3. Dr Strauss says I shoud rite down what I think and remembir and evrey thing that happins to me from now on. I dont no why but he says its importint so they will see if they can use me. I hope they use me becaus Miss Kinnian says mabye they can make me smart. I want to be smart. My name is Charlie Gordon I werk in Donners bakery where Mr Donner gives me 11 dollers a week and bred or cake if I want. I am 32 yeres old and next munth is my brithday. <...> Dr. Strauss says to rite a lot evrything I think and evrything that happins to me but I cant think anymor because I have nothing to rite so I will close for today... yrs truly Charlie Gordon*» (с. 1). Необізнаний із правильним написанням слів, для створення своїх записів у щоденнику Чарлі переважно використовує фонетичний принцип, тому, зокрема, автор опускає в написанні слів так звані німі літери, а у випадках, коли дві букви передають один звук, використовує одну. Наприклад, зустрічаємо в його текстах написання: *shud* (правильно *should*); *rite* (*write*); *faled* (*failed*); *skared* (*scared*); *pockit* (*pocket*); *happind* (*happened*); *acheve* (*achieve*); *intelek* (*intellect*); *operashun* (*operation*); *nothing* (*nothing*); *pepul* (*pupil*); *dint* (*didn't*); *becaus* (*because*); *laffed* (*laughed*); *practis* (*practice*); *lerned* (*learned*); *metary* (*memory*); *bandijis* (*bandages*); *rekemmended* (*recommended*); *perminint* (*permanent*). Цікаво, що такі первинні еративи, використовувані Деніелом Кізом для спотворення письмової норми шляхом відтворення усної форми слова («як чується, так і пишеться»), помітно менше застосовувані в перекладі українською мовою, тому що для мови української фонетичний принцип правопису є провідним, через що таким шляхом важче передати вади інтелектуального розвитку людини. Тим не менше, зустрічаємо такі випадки їх використання в перекладі:

– м'якість [ч] й інші випадки пом'якшення/ствердіння приголосних («*Я чясто дивився дуже пізни передачі*» (с. 34); «*Професорь Нявмур запитав мене чому мені захотілося **чїтати** й правильно писати*»; «*Я боявса він розгнівається й накричить на мене*»; «*Я хочу шоб ти був уважним і **працував** так добре як ти можеш*» (с. 12); «*Вона каже я **чудовий** чоловік і я ше всім їм покажу*» (с. 44));

– заміна голосних у слабких позиціях, зокрема «акання» («*Він сказав, це **интересна** гра й мені треба взяти **алівець** і накреслити лінію від старту до фінішу **ни пиритнувши** жодної з ліній які вже були **проведині** на папері*» (с. 14); «*Вона*

сказала цей тест і ще один тест шоківий мають **на миті повернути мені пирсональність**» (с. 14); «...моя матуся завжди мріяла **побачети** мене умним. Можливо вони вже не позбулися б мене, побачевши, який я став розумний» (с. 25);

– віддзеркалення асиміляції приголосних у написанні слів («*Міс Кінніан прийшла навідати мене й у колежжі. Я сказав їй що нічого не відбувається*» (с. 26); «*Цей тест здався мені **лехким**, томушо я міг бачити картинки*» (с. 13));

– оформлення фонетичного слова хибним написанням разом («*Я сказав мені байдуже **томушо** я нічого **нибоюся***»; «*Я не дуже добре помню **прошо** запитував мене **Берт***» (с. 10)).

Ще один графічний прийом спостерігаємо тільки в англomовному тексті: невідомі раніше довгі, складні для написання слова Чарлі подає особливим шляхом (в українськомовному перекладі цей прийом не застосовано): «*He said Harold thats Prof Nemurs frist name I know Charlie is not what you had in mind as the frist of your new breed of **intelek**** (**couldnt get the word**) superman. But most people of his low **ment**** are **host**** and **uncoop**** they are usally dull and **apathet**** and hard to reach*» (с. 7). Пізніше Чарлі розмірковує на сторінках щоденника: «*Miss Kinnian teeches me how to spel better. <...> I have lots of truble with **through** that you say threw and **enough** and **tough** that you dont say enew and tew. You got to say enuff and tuff. Thats how I use to rite it before I started to get smart*». І далі: «*Everybody on the floor came around and they were **taff laughing** and Frank Reilly said yes Charlie you been here long **enuff enough***» (с. 24).

Для творення словесно-художнього образу персонажа застосовано й пунктуаційні помилки з метою передачі незнання Чарлі правил (чи навіть просто необхідності) передачі пауз на письмі. Тому в перших звітах із щоденника героя зовсім не знаходимо пунктуаційних знаків, а вже після операції Чарлі починає хаотично використовувати лише поодинокі коми. Кульмінацією ж використання автором (і перекладачем, услід за ним) цього маркера стає текст звіту Чарлі, що датується 6 квітня: «*Today, I learned, the comma, this is, a, comma (,) a period, with, a tail, Miss Kinnian, says its, imporent, because, it makes writing, better, she said, somebody, could lose, a lot, of money, if a comma, isnt in, the right, place, I got, some money, that I, saved from, my job, and what, the foundation, pays me, but not, much and, I dont, see how, a comma, keeps, you from, losing it, But, she says, everybody, uses commas, so Ill,use them, too,,,*» (с. 27); «*Сьогодні, я, навчився, розуміти, що, таке, кома, це крапка, з хвостиком, міс Кінніан, каже, це важливо, знати, томушо, це поліпшує, письмо <...> Але, вона, сказала, усі застосовують, коми, тож, і я, повинен, їх, застосовувати,,,*» (с. 46). У наведеному уривку спостерігаємо застосування гіперкорекції – використання мовних правил поза межами їх застосування, що призводить до появи помилок як наслідок мовної невпевненості Чарлі у спробі писати правильно. У наступному же звіті читаємо: «*Я застосовував коми не-правильно, тобто помилявся в пунктуації. Міс Кінніан порадила мені знаходити довгі слова в словнику й запам'ятовувати, як їх писати. <...> Саме так я й навчився правильно писати слово пунктуація. Я знайшов його в словнику. Міс Кінніан сказала, що крапка теж пунктуація, і є ще багато знаків, які треба вивчити. Я сказав їй, що думав, усі крапки повинні мати хвостики й називатися*

комами. Але вона сказала, ні. Вона сказала; ти повинен. запам'ятати всі знаки пунктуації, і тепер я можу запам'ятати їх (усі? знаки пунктуації – в моєму письмі! Їх багато й багато правил; їх застосування? Але я вже навчився зберігати їх у голові: <...> Вона – геній! Я хочу стати таким розумним-як-вона; Пунктуація – це так цікаво!» (с. 16).

Розглядаючи лексико-фразеологічні особливості мовлення персонажа, в текстах обома мовами знаходимо переважання розмовного, неформального, стилю й просторіч: «*Boy woud they 'be serprised to see me smart...*» (с. 9); «*Fancy things I bet*» (с. 12); «*And the nutty picturs...*» (с. 19); «*Wow, I dont know what it says...*» (с. 19); «*Oh yes I forgot*» (с. 18); «*What a dope I am!*» (с. 28); «*Який же я йолоп!*» (с. 47); «*І боже якими дурними були мої сни. Гай-гай*» (с. 37); «Усі засміялися й Френк сказав що міс Кінніан *либонь схилена* якщо вона упадає за Чарлі а Джо сказав я бачу Чарлі у тебе все з нею *окей*» (с. 37); «Коли я прокинувся я знову лежав у ліжку було дуже темно і я нічого не бачив але я чув якусь *балачку*. <...> *Чудасія та й годі*» (с. 22); «Як я працюватиму вдень, коли ця *штукенція* знову й знову будить мене вночі» (с. 34); «мені треба ходити *так чи інак*» (с. 36).

Компенсацію при передачі в українськомовному перекладі мовленнєвої характеристики героя забезпечує використання діалектних особливостей мовлення та вживання росіянізмів: «*Ти будеш первий*» (с. 19); «Якщо *операція* закінчиться успішно я покажу цьому мишу я можу бути *умним* як і він а може навіть *умнішим*» (с. 20); «Я не знав шо він хоче робити і міцно вчепився руками у спинку *стульця* як я робив лише тоді коли приходив до зубного лікаря» (с. 10); «Берт дуже приємний чоловік і він балакає повільно як міс Кінніан у своєму класі куди я *хожу* бо там навчають читати недорозвинених дорослих» (с. 11); «Я не *пойняв*, чого він хоче але *пригадав* як *докторь Штраус* сказав аби я робив усе що він мені скаже навіть якщо я *не пойму* чого він од мене хоче» (с. 10); «Я сказав *докторю Штраусу* та професорю Няммуру шо я не вмію добре писати, але він сказав, шо це *неважно*» (с. 9); «я нічого *не помню* про свою родину» (с. 12); «У мене дуже погана *памнять* на те як пишуться слова» (с. 21); «Вони <...> *викотили* мене з палати в *коридорь* і *підкотили* до *дверей операційної*»; «записувати туди все шо мені *вспоминаєця*» (с. 21).

Помітним засобом, що маркує специфічність мовлення героя, є тавтологія: «Коли він скомандував: "*Рушайте!*" я спробував *рушити* але не знав куди мені *рушати*» (с. 16); «Олівер, який працював *на змішувачі* вчора зівльнився. Я мав звичай допомагати йому раніше, приносив мішки з борошном, яке він висипав у *змішувач*. Проте я не міг собі уявити шо знаю як працювати *на змішувачі*» (с. 41); «Вона сказала а ти прикинься ніби їх знаєш але я сказав їй шо це буди *брихня*. Я більше ніколи *ни бришу* томушо коли я був дитиною я *брихав* і мене за це *лупцювали*» (с. 13).

При творенні мовленнєвого портрету Чарлі ні в оригінальному тексті, ні в перекладі морфемно-словотвірні девіації майже не застосовуються. Зустрічаємо лише поодинокі випадки неправильного вживання особових закінчень («*Можливо лише деякі передачі роблють тебе умним*» (с. 34)) та граматичних помилок у використанні різних структур («*I was her bestist pupil*» (с. 3); «*I dint see nothing...*» (с. 2)).

Про незнання правильної передачі прямої мови свідчить те, що всі діалоги в шоденнику до інтелектуального прогресу Чарлі представлені як звичайне оповідання: «*I told dr Strauss and perfesser Nemur I cant rite good but he says it don 't matter he says I shud rite just like I talk and like I rite compushishens...*» (с. 1); «*Дохторь Штраус запитав мене як ти потрапив до школи Бекмана Чарлі власними зусиллями. Як ти про неї довідався. Я сказав шо не помню*» (с. 12).

Аналіз стилістичних особливостей мовлення Чарлі в динаміці засвідчив, що з поступовою інтелектуальною еволюцією в його мові з'являються стилістичні фігури різних рівнів (епітети, порівняння, метафори, риторичні питання та ін.), що вказує також і на психоемоційні його зміни: «*У мене було таке враження, ніби у стінках моєї свідомості відкрився великий отвір, і я зміг вийти крізь нього назовні... Моя думка полинула дуже далеко, у ті часи, коли я почав працювати в пекарні Доннера*» (с. 51); «*Що виганяє мене зі своєї кімнати й примушує шастати містом? Я блукаю вулицями сам-один — це не легка прогулянка в літню ніч, а напружений поспіх, щоб дістатися — куди? Униз по алеях, зазираючи у двері, в напівзачинені віконницями вікна, бажаючи з кимось поговорити й боячись зустріти козось. Угору по одній вулиці й униз по іншій, крізь нескінченний лабіринт, намагаючись вирватися з неоновієї клітки міста. Шукаючи... Чого я шукаю?» (с. 130). Із настанням же регресу кількість стилістичних фігур у мовленні Чарлі помітно скорочується, проте свої думки щодо цього він змальовує через розгорнену метафору: «*якщо я читатиму й вивчатиму нові речі, то, навіть коли забуватиму свої давні спогади, зможу зберегти щось зі свого розуму. Тепер я їду на ескалаторі вниз. Якби я стояв нерухомо, то весь час їхав би вниз, але якби я побіг нагору, то, мабуть, перебував би на тому самому місці. Дуже важливо бігти нагору, хоч би що з тобою відбувалося*» (с. 293).*

Таким чином, порівняльне вивчення текстів дало можливість визначити корелятивність окремих елементів індивідуального мовлення людини в оригіналі та перекладі: при перекладі розглядуваного художнього тексту для передачі відхилення від літературної норми використовується переважно прийомом компенсації — способу перекладу, при якому елементи сенсу (специфічна мовленнєва характеристика героя відповідно до змін його коефіцієнта інтелекту), втрачені при перекладі англословної одиниці в оригіналі, передаються в тексті перекладу іншим засобом, причому не обов'язково в тому ж самому місці тексту, що і в оригіналі, заповнюючи втрачений сенс.

Проведений зіставний аналіз мовлення Чарлі Гордона в англо- та українськомовному текстах засвідчив, що повнота відтворення образу при перекладі уявляється неможливою без забезпечення адекватності перекладу мовленнєвої характеристики персонажа. Повністю або частково еквівалентні одиниці та потенційно рівноцінні висловлювання об'єктивно існують у мовах оригіналу й перекладу, однак їх правильна оцінка, відбір та використання залежать від знань перекладача, від його вміння враховувати й зіставляти всю сукупність мовних та екстралінгвістичних факторів. Тому тільки комплексний лінгвістичний і когнітивно-психологічний аналіз мовлення персонажів дозволить створити еквівалентний переклад тексту художнього твору.

Перспективу подальшого дослідження психолінгвістичних і стилістичних особливостей мовлення героя роману «Квіти для Елджернона» вбачаємо

в порівнянні текстів перекладів на українську (перекладач В. Шовкун) та російську (перекладач С. Шаров) споріднені мови з метою зіставити рівні досягнення перекладацької еквівалентності.

Насамкінець хочемо повернутися до питання етичної спрямованості твору з її гуманістичним підходом та підходом морального обов'язку. Останній вчить і виховує, вимагає від людини постійного навчання та розвитку, ставить їй соціальні завдання, задає моральні орієнтири й ідеали. Гуманістичний же підхід уникає вчити, він схильний приймати людину такою, якою вона є, і допомагати їй на шляху зростання. У романі Д. Кіза витримано відповідний баланс цих двох етичних підходів, історія Чарлі Гордона змушує замислитися над загальнолюдськими питаннями моральності, на які шукали відповіді ще М. Булгаков у «Собачому серці» і Дж. Лондон у «Мартіні Ідені».

Життя є процесом, потоком, спрямованим у майбутнє, а не перегодженням і спрямованим у зворотний бік [10, с. 214]. І кожна людина, незважаючи на те, які розумові задатки має від народження та який рівень інтелектуального розвитку став для людини з обмеженими розумовими можливостями критичним, має право на свій власний поступ у цивілізованому, гуманному, толерантному сучасному суспільстві, яке поважає загальнолюдські цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова Н. Д.** Аномалии и язык (К проблеме языковой «картины мира»). *Вопросы языкознания*. 1987. № 3. С. 3–19.
2. **Бацевич Ф. С.** Основы коммуникативной девиатологии. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2000. 236 с.
3. **Берн Э.** Игры, в которые играют люди: психология человеческих отношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы: пер. с англ. Москва: Университетская книга, 1998. 398 с.
4. **Кіз Д.** Квіти для Елджернона: роман. Пер. з англ. Віктора Шовкуна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 304 с.
5. **Маленко О. О.** Творення й рецепція художнього образу в аспекті художньої ментальності автора – читача. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2016. Вип. 43. С. 190–201.
6. **Ставицька Л.** Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
7. **Стернин И. А.** Введение в речевое воздействие. Воронеж, 2001. 252 с.
8. **Фрей Анри.** Грамматика ошибок. Пер. с фр. Вступ. ст. В. М. Алпатова. Москва: КомКнига, 2006. 304 с.
9. **Эко Умберто.** Сказать почти то же самое. Опыт о переводе. Перев. с итал. А. Н. Коваля. СПб.: Симпозиум, 2006. 574 с.
10. **Юнг К. Г.** Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
11. **Keyes Daniel.** Flowers for Algernon. Bantam Books. 1975. 221 p.

Лисиченко Тетяна Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-050-402-00-17
E-mail: lysychenko.tatjana@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0838-514X>

Lysychenko Tetiana Yuriivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.